

JOHANN SEBASTIAN BACH
(1685-1750)

WEIHNACHTS-ORATORIUM
BWV 248/I & 3 (1734)

Bach schreef zijn vocale kerkmuziek vooral in de eerste vijf jaren na zijn benoeming tot Thomascantor in Leipzig (1723): wekelijks een nieuwe cantate en daar tussendoor het Magnificat, de Johannes- en Matthäus-Passion, motetten etc. Pas in 1734 componeert hij zijn Weihnachts-oratorium (WO), vooral om geslaagde delen uit éénmalige composities voor koninklijke kroningen en verjaardagen uit de voorafgaande jaren door een plaats in het liturgisch repertoire voor het nageslacht te bewaren. De meeste koren en aria's zijn dan ook bewerkingen van voormalige niet-religieuze composities, zogenaamde 'parodieën', die trouwens verre van tweedehands maar vaak zelfs beter dan het origineel zijn. Soms lijkt Bach het vluchtige wereldse origineel zelfs te hebben vervaardigd met het oog reeds gevestigd op het latere liturgische hergebruik.

oratorium

Een oratorium verschilt van een cantate daarin dat er een aaneengesloten handeling aan ten grondslag ligt waarvan verslag wordt gedaan door een Evangelist (tenor), zoals ook in de passies gebeurt. De zes delen van het Weihnachts-oratorium namen de liturgische plaats in van de cantates op de drie kerstdagen 1734 en op Nieuwjaarsdag, Driekoningen en de zondag na Nieuwjaar 1735. Een integrale uitvoering op één avond, hoewel korter dan een Hohe Messe of een Matthäus-Passion, heeft Bach nooit beoogd. Men kan het stuk beter beschouwen als een feuilleton: een doorlopend verhaal in afleveringen. De eerste helft van het Weihnachts-oratorium heeft betrekking op het kerstgebeuren in strikte zin; de hoekdelen van dit drietal, de cantates I en III, geïnstrumenteerd met trompetten en pauken, zijn de meest extraverte delen van het WO.

structuur

Tussen de openings- en slotkoren van de afzonderlijke delen van het Weihnachts-oratorium treffen we telkens vier soorten tekst aan, met elk een eigen muzikale vorm, en meestal in deze volgorde:

- lezing: het bijbelverhaal als ruggegraat van het WO, voorgedragen door de Evangelist, een tenor, als *secco*-recitatief d.w.z slechts begeleid door continuo.
- uitleg: het *accompagnato*-recitatief: vrije poëzie, metrisch en berijmd, die de evangelietekst interpreteert, voor een solist met begeleidende instrumenten.
- bezinning: aria's voor solisten en instrumenten, eveneens op vrije poëzie, waarin vervolgens de individuele gelovige de existentiële betekenis overweegt van het voorafgaande voor zijn/haar persoonlijk leven.
- bevestiging: korallen, op tekst en melodie uit de Leipziger gezangenbundels maar in Bachs harmonisering, waarin de christelijke gemeente collectief uitdrukking geeft aan haar geloof.

Deze vier tekst-nivo's dienen Bachs doel: geen historiserend drama maar een aktualiserende muzikale verkondiging van de daarin besloten geloofsinhouden. In Deel I van het WO komen deze onderdelen mooi geordend tweemaal voor:

		1e reeks	2e reeks
tekst	muziek	nr	nr
a) lezing	recit.secco	2. Es begab sich aber	6. Und sie gebar
b) beschouwing	ree. accomp.	3. Nun wird mein liebster	7. Er ist auf Erden kommen
c) bezinning	aria	4. Bereite dich Zion	8. Großer Herr
d) bevestiging	koraal	5. Wie soll ich dich empf.	9. Ach mein herzliebes

In het Weihnachts-oratorium heeft Bach ten dienste van zijn verkondigend doel de solisten - anders dan in de Matthäus-Passion en aanleunend tegen de opera-praktijk - enigszins gepersonaliseerd. Dat geldt met name voor de alt die veel meer optreedt dan de sopraan en getuige haar teksten staat voor Maria. Maar dan niet Maria als historische persoon maar in overdrachtelijke zin, als een symboolfiguur voor de gemeenschap der gelovigen.

Deel I: Am ersten Weihnachtsfeiertage

I. Jauchzet, frohlocket! (koor)

Een openingskoor een groot oratorium waardig, veel omvangrijker dan van een cantate en met het volledige instrumentarium. Hier geen zoete kerststemming maar trompetten die koninklijke grandeur en goddelijke heerschappij symboliseren. De instrumentale inleiding, met zijn opmerkelijke solopartij voor de paukenist en de achtereenvolgende inzetten van pauken, trompetten en strijkers volgt letterlijk de oorspronkelijke tekst van dit koor *Tönet ihr Pauken! Erschallet Trompeten! Klingende Saiten, erfüllet die Luft* (BWV 214); pas na voltooiing van zijn partituur verving Bach (op alle plaatsen!) de twee *Pauken & Trompeten*-regels door *Jauchzet, frohlocket etc.*; een vergissing kan dat niet geweest zijn, mogelijk namen zijn superieuren aanstoot aan een titeltekst die nauwelijks één jaar eerder in Café Zimmermaan had geklonken ter ere van de koningin.

Doordat na het tweede couplet het eerste deel wordt herhaald (*da capo*) ontstaat een symmetrisch drieliuk. Het middendeel staat in mineur-toonsoorten (b-klein, fis-klein) waardoor de terugkeer naar het D-groot van het begin des te stralender uitpakt.

Jauchzet, frohlocket!
auf, preiset die Tage,
riihmet, was heute
der Höchste getan!
Lasset das Zagen, verbannet die Klage,
Stimmet voll Jauchzen und Fröhlichkeit an!
Dienet dem Höchsten
mit herrlichen Chören!
Laßt uns den Namen
des Herrschers verehren!

Juich en jubel!
kom, prijs de dagen,
roem wat de Allerhoogste vandaag
heeft gedaan!
Vrees niet, verdrijf het klagen,
Barst uit in gejuich en vrolijkheid
Dien de Allerhoogste
met heerlijke koren.
Laat ons de naam
van de heerser vereeren.

2. Recitatief (Evangelist; Lucas 2:1, 3-6)

Hier wordt de komende geboorte nog slechts aangekondigd. De volgende, hierop reflecterende delen hebben daarom een adventachtige, beloftevolle oriëntatie: hij *zal*/komen (nr.3), bereid u voor (nr.4), hoe *zal*ik ... (nr.5)

Es begab sich aber zu der Zeit,
daß ein Gebot von
dem Kaiser Augusto ausging,
daß alle Welt geschätzt würde.
Und jedermann ging,
daß er sich schätzen ließe,
ein jeglicher in seine Stadt.

En het geschiedde in die dagen
dat er een bevel uitging
vanwege keizer Augustus dat het
gehele rijk moest worden ingeschreven.
En zij gingen allen op reis
om zich te laten inschrijven,
ieder naar zijn eigen stad.

Da machte sich auch auf Joseph
aus Galiläa, aus der Stadt Nazareth,
in das jüdische Land zur Stadt Davids,
die da heißt Bethlehem;
darum, daß er von dem Hause
und Geschlechte Davids war:
auf daß er sich schätzen ließe
mit Maria, seinem vertrauten Weibe,
die war schwanger.
Und als sie daselbst waren,
kam die Zeit, daß sie geboren sollte.

Ook Josef trok op van Galilea
uit de stad Nazareth,
naar Judea, naar de stad van David,
die Bethlehem heet;
omdat hij uit het huis en
het geslacht van David was,
om zich te laten inschrijven met Maria
zijn ondertrouwde vrouw,
welke zwanger was.
Toen zij daar waren, werden de dagen
vervuld dat zij baren zou.

3. Recitatief (alt)

Reeds het Oude Testament (Hooglied van Salomo) verwachtte de Heiland als een bruidegom en ook de bruidsmystiek van het (protestantse) christendom bezag de relatie tussen Christus en zijn kerk als een liefdesrelatie tussen bruid en bruidegom. De alt is hier weliswaar Maria, maar uiteraard niet als (hoogzwangere) reëel-dramatische figuur maar als allegorisch oerbeeld van het geloof. In dit *accompagnato*-recitatief verkeert zij in het passende gezelschap van twee hobo's d'amore.

Nun wird mein liebster Brautigam,
nun wird der Held aus Davids Stamm
zum Trost, zum Heil der Erden
einmal geboren werden.
Nun wird der Stern aus Jakob scheinen.
sein Strahl bricht schon hervor.
Auf, Zion, und verlasse nun das Weinen,
dein Wohl steigt hoch empor!

Nu zal mijn liefste bruidegom,
nu zal de held uit Davids stam
tot troost, tot heil der aarde
eens geboren worden.
Nu zal de ster uit Jacob schitteren
zijn straal breekt nu al door.
Kom, Sion, en staak het wenen
jouw heil verrijst!

4. Aria (alt)

Een lieflijke aria in de mineur toonsoort a-klein. Ook hier is Maria's attribuut, de hobo d'amore weer present, thans unisono gevoerd met de eerste violen. Sion = volk van God: maak je klaar voor de ontvangst van de hemelse bruidegom. In het middendeel valt een wiegend bas-motief op. Zoals de meeste aria's krijgt dit stuk een symmetrische structuur door herhaling van het eerste gedeelte (*da capo*).

Bereite dich, Zion, Sion, houd je bereid
mit zärtlichen Trieben, den Schönsten,
den Liebsten bald bei dir zu sehn!
Deine Wangen müssen heut
viel schöner prangen, eile,
den Brautigam sehlichst zu lieben.

met teder verlangen, de schoonste,
de liefste weldra bij je te zien!
Je wangen moeten vandaag
veel mooier stralen, haast je,
de bruidegom verlangend te beminnen.

5. Koraal

In deemoedige verwachting bekent de christelijke gemeente (*ich*) haar onvermogen Christus passend te ontvangen. De melodie van dit eerste koraal, slot van de eerste, de advents-helft van dit deel, keert terug in het slotkoraal van het gehele Weihnachts-oratorium, waarmee Bach een grote accolade om het hele werk zet. De melodie is ook bij ons als adventslied bekend. In Bachs Leipzig werd er ook *O Haupt voll Blut und Wunden* op gezongen.

Wie soll ich dich empfangen
und wie begegn' ich dir?
O aller Welt Verlangen,
o meiner Seelen Zier!
O Jesu, setze mir selbst die Fackel bei,
damit, was dich ergötze,
mir kund und wissend sei.

Hoe zal ik u ontvangen
en hoe ontmoet ik u?
O verlangen van de hele mensheid,
o sieraad van mijn ziel!
O Jezus, licht mij zelf met de fakkel bij,
zodat ik wat u behaagt
kan zien en weten.

6. Recitatief (Evangelist; Lucas 2:7)

Met de geboorte van de verlosser begint de tweede helft van dit deel. De 'hooggestemde' geboorte contrasteert met de lage noten op *Windeln*, *Krippe* en *Herberge*: achtereenvolgens a, f en d, de drieklank van d-klein die menswording, afdaling en vernedering uitdrukt.

Und sie gebar ihren ersten Sohn,
und wickelte ihn in Windeln,
und legte ihn in eine Krippen,
denn sie hatten sonst keinen Raum
in der Herberge.

En zij baarde haar eerstgeboren zoon,
en wikkelde hem in doeken,
en legde hem in een kribbe,
want elders was er geen plaats
in de herberg.

7. Recitatief (bas) en koraal (sopranen)

Plotseling hebben we de mineur-toonsoorten achter ons gelaten. In het na de evangelielezing verwachte *accompagnato* recitatief geeft de bas uitleg over de betekenis van Gods menswording. Zijn meditatieve toelichting is ingebed in een koraal van de christelijke gemeente die zich haast om, nog voor ze eigenlijk aan de beurt is, haar eerbiedige aarzeling van *Hoe zal ik u ontvangen* te verwisselen voor de uitgesproken positieve erkenning van deze grote gebeurtenis. Deze koraalmelodie komt straks terug in deel III (nr.28).

Er ist auf Erden kommen arm.
Wer kann die Liebe recht erhöhen,
die unser Heiland vor uns hegt?
daß er unser sich erbarm,
Ja, wer vermag es einzusehen,
wie ihn der Menschen Leid bewegt?
und in dem Himmel mache reich,
Des Höchsten Sohn kömmt in die Welt,
weil ihm ihr Heil so wohl gefällt,
Und seinen lieben Engeln gleich.
So will er selbst als Mensch
geboren werden. *Kyrieleis!*

Hij is arm op aarde gekomen
Wie kan de liefde nog vergroten
die onze Heiland voor ons voelt,
om zich over ons te ontfermen
Ja, wie kan het doorgronden
hoe hem het leed van de mensen treft?
ons in de hemel rijk te maken
De zoon van de hoogste komt ter wereld
omdat hem haar heil zo ter harte gaat.
en gelijk aan zijn lieve engelen.
Daarom wil hij zelf als mens
geboren worden. *Kyrieleis!*

8. Aria (Bas)

Een aria met als soloinstrument de trompet: het symbool van koninklijke en goddelijke almacht. Fanfare-achtige gebroken drieklanken versterken deze indruk. Als de kribbe ter sprake komt wijkt het overheersende D-groot voor mineurklanken.

Großer Herr und starker König,
liebster Heiland, o wie wenig
achtest du der Erden Pracht!
Der die ganze Welt erhält,
ihre Pracht und Zier erschaffen,
muß in harten Krippen schlafen.

Grote Heer en sterke Koning,
liefste Heiland, o hoe gering
acht u de pracht van de aarde!
Hij, die de hele wereld onderhoudt,
haar pracht en rijkdom heeft geschapen
moet in een harde kribbe slapen.

9. Koraal

Behalve Deel III eindigen alle delen van het Weihnachts-oratorium, net als Bachs cantates, met een slotkoraal, maar anders dan in de cantates zijn deze meestal rijk geïnstrumenteerd, met instrumentale tussenspelen waarin de sfeer en de thematiek van het beginkoor terugkeert. De uitbundigheid van de tussenspelen contrasteert hier nogal met de tamelijk intieme tekst van het koraal.

Ach mein herzliebtes Jesulein!
mach dir ein rein sanft Bettelein,
zu ruhn in meines Herzens Schrein,
daß ich nimmer vergesse dein.

Ach, mijn allerliefste Jezuke!
maak een heel zacht bedje voor jezelf,
om te rusten in de schrijn van mijn hart,
opdat ik je nooit vergeet.

Deel III: Am dritten Weihnachtsfeiertage

24. Koor

Na de pastorale sfeer van Deel II met de bekende Sinfonia (*Hirtenmusik*) herstelt dit openingskoor de sfeer van ongeremde vreugde waarmee Deel I eindigde. Het stuk heeft de vorm van een oud-Franse dans, een passepied, in een streng schema van tweemaal drie keer 16 maten: 16 maten instrumentale inleiding, 16 maten polyfone expositie van de drie tekstzinnen door de drie hoogste stemmen en 16 maten homofone (gezamenlijk gescandeerde) herhaling van de tekst door het gehele koor.

Herrscher des Himmels, erhöre das Lallen,
laß dir die matten Gesänge gefallen,
wenn dich dein Zion mit Psalmen erhöht!
Höre der Herzen frohlockendes Preisen,
wenn wir dir itzo die Ehrfurcht erweisen,
weil unsre Wohlfahrt befestiget steht!

Hemelse heerser, verhoor ons gestamel
laat de duffe gezangen u welgevallig zijn,
wanneer uw Sion u met psalmen prijst!
Hoor de jubelende lofzang van onze harten,
Nu wij u onze eerbied bewijzen,
omdat ons welzijn verzekerd is!

25. Recitatief (Evangelist; Lucas 2: 15)

Het bijbelse bericht voor de 'derde Kerstdag' in Lucas 2: 15-20 omvat drie gebeurtenissen: het vertrek van de herders tot wie in Deel II de engelen spraken, hun aanbidding van het kind en hun terugkeer. Deel III valt dan ook uiteen in drie gedeelten, telkens ingeleid door een kort optreden van de evangelist; het derde deel krijgt begrijpelijkerwijs de minste aandacht.

Und da die Engel von ihnen
gen Himmel fuhren,
sprach die Hirten untereinander:

En het geschiedde toen de engelen
van hen heengevaren waren ten hemel,
dat de herders tot elkaar spraken:

26. Koor (herders)

Waar de bijbeltekst groepen sprekend invoert schrijft Bach *turbae*, groepscores, waarvoor hij, ter onderscheiding van de moderne concertante openingscores de gezaghebbende oude motetstijl gebruikt: elkaar imiterende vocale partijen met instrumenten in een ondergeschikte rol. Maar hier dan wel met een 'haast' illustrerend zestiendenfiguurtje van violen en fluiten.

Lasset uns nun gehen gen Bethlehem und
die Geschichte sehen, die da geschene ist,
die uns der Herr kundgetan hat.

Laten we dan naar Bethlehem gaan,
om te zien wat geschied is,
en ons door de Heer is bekendgemaakt.

27. Recitatief (bas)

Begeleid door twee fluiten legt de bas de heilshistorische betekenis van het kerst-gebeuren uit.

Er hat sein Volk getröst't,
er hat sein Israël erlöst,
die Hülff aus Zion hergesendet,
und unser Leid geendet.
Seht, Hirten! dies hat er getan,
geht! dieses trifft ihr an.

Hij heeft zijn volk getroost,
hij heeft zijn Israël verlost,
de hulp uit Sion ons gezonden,
en een eind gemaakt aan ons leed.
Ziet, herders! dit heeft hij gedaan,
gaat! dat treffen jullie aan.

28. Koraal

De gemeente bevestigt wat zij zojuist van de bas heeft geleerd, de kloof tussen historische gebeurtenis en aktualiteit is gedicht. De melodie hoorden we al in nr.7 van de sopranen.

Dies hat er alles uns getan,
sein groß Lieb zu zeigen an;
des freu sich alle Christenheit,
und dank ihm des in Ewigkeit.
Kyrieleis!

Dit alles heeft hij voor ons gedaan,
om zijn grote liefde te tonen; daarom
moet de hele christenheid zich verheugen
en hem daarvoor danken in eeuwigheid.
Kyrieleis!

29. Duet (sopraan, bas)

Slot van de eerste groep van vier stukken: de herders gaan huppelend op weg. Dit duet kan met recht beschouwd worden als gezongen door twee herders, met hun instrumentale attributen, de twee hobo's d'amore. Maar dan niet herders als historische figuren maar als prototypes van de (eerste) gelovigen. Het stuk is een grondige bewerking van een onverholen wereldse liefdesdialoog op de teksten 'Ich bin deine, ich küsse dich, küsse mich' resp. 'Du bist meine, küsse mich, ich küsse dich'. Maar hier geen dialoog doch uitgesproken eenstemmigheid in een naïef godsvertrouwen.

Herr, dein Mitleid, dein Erbarmen
tröstet uns und macht uns frei.
Deine holde Gunst und Liebe,
deine wundersamen Triebe
machen deine Vätertreu wieder neu.

Heer, uw medelijden, uw ontferming
troost ons en maakt ons vrij.
Uw genegenheid en liefde,
uw wonderbare beweegredenen
vernieuwen uw vaderlijke trouw.

30. Recitatief (Evangelist; Lucas 2:16-19)

De slotzin over Maria wordt duidelijk muzikaal afgezonderd, de continuo onderstreept met een dalende reeks halve tonen het geheimzinnige karakter van haar ervaringen: hierop reageren de volgende stukken.

Und sie kamen eilend, und funden beide.
Mariam und Joseph, dazu das Kind
in der Krippe liegend.
Da sie es aber gesehen hatten,
breiteten sie das Wort aus,
welches zu ihnen von diesem Kind
gesaget war. Und alle, vor die es kam,
wunderten sich der Rede,
die ihnen die Hirten gesaget hatten.
Maria aber behielt alle diese Worte
und bewegte sie in ihrem Herzen.

En zij gingen haastig, en vonden
Maria en Jozef, en het kind
liggende in een kribbe.
En toen ze het gezien hadden,
maakten zij bekend wat
tot hen gesproken was over dit kind.
En allen die ervan hoorden,
verbaasden zich
over wat de herders hen hadden gezegd.
Maar Maria bewaarde al deze woorden,
die overwegende in haar hart.

31. Aria (alt)

Opnieuw een aria voor de alt, met de minimale begeleiding van één soloviool en de continuo. De alt representeert weer onmiskenbaar Maria, als symbool voor de kerk, in een intieme meditatie boven de kribbe, als vervolg op het zojuist gelezen vers 19. Ondanks de virtuoze vioolpartij een tamelijk introverte *monologue intérieure*, in de vorm van een wiegelied in tweekwartsmaat.

Schließe, mein Herze, dies selige Wunder
fest in deinem Glauben ein!
Lasse dies Wunder der göttlichen Werke,
immer zur Starke deines schwachen Glaubens sein!

Sluit mijn hart, dit zalige wonder
vast in je geloof!
Laat dit wonder der goddelijke werken
je zwak geloof altijd tot steun zijn!

32. Recitatief (alt)

Een *accompagnato*-recitatief, begeleid door twee fluiten. De teksten van de nrs 31 t/m 33 drukken in feite hetzelfde uit: het voornemen het wonder in de stal niet te vergeten. Het verschil is vooral waar en door wie dit wordt uitgesproken: in de intimiteit van het eigen hart (nr.31), als openbare individuele geloofsbelijdenis (nr.32) en in zijn aktualiteit bevestigd door de christelijke gemeente (nr.33).

Ja, ja! mein Herz soll es bewahren,
was es an dieser holden Zeit
zu seiner Seligkeit
für sicheren Beweis erfahren.

Ja, ja! mijn hart moet het bewaren
wat het in deze gelukkige tijd
tot zijn zaligheid
als zeker bewijs heeft vernomen.

33. Koraal

Een eenvoudig koraal, opgebouwd uit twee melodisch identieke zinnen. Maar hoe verschillend geharmoniseerd.

Ich will dich mit Fleiß bewahren,
ich will dir Leben hier,
dir will ich abfahren.
Mit dir will ich endlich schweben
voller Freud, ohne Zeit
dort im andern Leben.

Ik wil u met vlijt bewaren,
ik wil voor u hier leven,
voor u wil ik sterven.
Met u wil ik tenslotte zweven
vol vreugde, tijdloos
ginds in het andere leven.

34. Recitatief (Evangelist; Lucas 2:20)

De laatste zin van het evangelie. *Preiseten* (oktaafsprong) is blijkbaar het belangrijkste.

Und die Hirten kehrten wieder um,
preiseten und lobten Gott um alles,
das sie gesehen und gehöret hatten,
wie denn zu innen gesaget war.

En de herders keerden terug,
God lovende en prijzende om alles,
wat zij hadden gezien en gehoord
zoals het hun gezegd was.

35. Koraal

De gemeente sluit zich bij de herders aan, in een - vergeleken met het vorige - veel meer bewogen koraal. In de laatste regel voeren maar liefst acht chromatische (= halve toons-)stappen in de bas naar een climax aan het slot van de eigenlijke kerstgeschiedenis.

Seid froh dieweil, Wees verblijd,
daß euer Heil ist hie ein Gott
und auch ein Mensen geboren,
der, welcher ist der Herr und Christ
in Davids Stadt, von vielen auserkoren.

want tot uw heil is hier een God
en ook een mens geboren,
die de Heer en Christus is,
in Davids stad, uit velen uitverkoren.

24. Koor

Tenslotte wordt het feestelijke openingskoor *Herrscher des Himmels* herhaald.

© Eduard van Hengel, 2009

Deze (en andere) toelichtingen kunnen vrijelijk worden gedownload van mijn website <http://www.xs4all.nl/~eduardvh/>; zij mogen worden vermenigvuldigd en eventueel tegen kostprijs verkocht. Het auteursrecht blijft evenwel bij mij.